

ผลกระทบสิทธิเกษตรกรจากการให้ความคุ้มครอง Essentially Derived Varieties ต่อนักปรับปรุงพันธุ์¹

สุรินทร์ เฟื่องฟู²

จากการศึกษาเกี่ยวกับผลกระทบสิทธิเกษตรกรจากการให้ความคุ้มครอง Essentially Derived Varieties ต่อนักปรับปรุงพันธุ์ โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาและวิเคราะห์การให้ความคุ้มครองระบบสิทธินักปรับปรุงพันธุ์พืช ตามพระราชบัญญัติคุ้มครองพันธุ์พืช พ.ศ.2542 และ Essentially Derived Varieties ซึ่งทำให้ผู้ศึกษาได้รับความรู้ความเข้าใจว่ากฎหมายที่เกี่ยวข้องกับการให้ความคุ้มครองกับสิทธินักปรับปรุงพันธุ์พืชจะเห็นได้ว่าการให้ความคุ้มครองตามพระราชบัญญัติคุ้มครองพันธุ์พืช เนื่องจากประเทศไทยเป็นประเทศที่ค่อนข้างจะมีทรัพยากรธรรมชาติอยู่อย่างมากมาย และยังมีความอุดมสมบูรณ์ในทางด้านพันธุ์พืช อันเนื่องมาจากการแสดงออกของสภาพลักษณะทางพันธุกรรมที่จำเพาะต่อพันธุ์พืชนั้น และมีความคงตัวของลักษณะประจำพันธุ์ที่สามารถแสดงลักษณะประจำพันธุ์ได้ ในทุกครั้งของการผลิตส่วนขยายพันธุ์พืชนั้น เมื่อได้ทำการขยายพันธุ์ด้วยวิธีทั่วไปสำหรับพืชนั้น ทั้งจะต้องมีลักษณะประจำพันธุ์แตกต่างจากพันธุ์อื่นอย่างเด่นชัด โดยที่ทรัพยากรพันธุ์พืชที่มีอยู่ในประเทศไทย สามารถที่จะทำการแบ่งแยกออกได้เป็น 2 ประเภท คือ พันธุ์พืชพื้นเมืองกับพันธุ์พืชพื้นเมืองทั่วไป เมื่อมีการปรับปรุงพันธุ์พืชในปัจจุบัน ผู้ที่เป็นนักปรับปรุงพันธุ์ได้นำวิชาการพร้อมทั้งเทคโนโลยีต่าง ๆ มาใช้ประกอบในการปรับปรุงพันธุ์พืชด้วย

จากการที่ได้วิเคราะห์ในเรื่องการให้ความคุ้มครองระบบสิทธินักปรับปรุงพันธุ์พืชตามพระราชบัญญัติคุ้มครองพันธุ์พืช พ.ศ.2542 และอนุสัญญา UPOV พบว่าระบบของการให้ความคุ้มครองสิทธินักปรับปรุงพันธุ์พืช ตามพระราชบัญญัติคุ้มครองพันธุ์พืช พ.ศ.2542 ของประเทศไทยนั้น เป็นระบบกฎหมายที่ให้ความคุ้มครองสิทธิแก่ผู้สร้างสรรค์หรือผู้ประดิษฐ์ที่เป็นสิ่งประดิษฐ์ใหม่ ซึ่งตามกฎหมายคุ้มครองพันธุ์พืชนี้คำว่า สิ่งประดิษฐ์ใหม่นั้นหมายถึง พันธุ์พืชใหม่ ที่ได้มาจากพันธุ์พืชดั้งเดิมที่ได้รับการปรับปรุงสายพันธุ์ให้มีคุณภาพและลักษณะพันธุ์ที่ดีขึ้น เช่น ลักษณะความคงทนของพันธุ์พืชต่อสภาพอากาศ, ลักษณะความคงทนและต่อแมลงและวัชพืช

¹ บทความนี้เรียบเรียงจากการศึกษาอิสระ เรื่อง ผลกระทบสิทธิเกษตรกรจากการให้ความคุ้มครอง Essentially Derived Varieties ต่อนักปรับปรุงพันธุ์ โดยมีอาจารย์ที่ปรึกษาคือรองศาสตราจารย์ ดร.สุมาลี วงษ์วิจิตร และคณะกรรมการสอบ คือ รองศาสตราจารย์ ดร.ปภาศิริ บัวสวรรค์ และผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ปวีตร เลิศธรรมเทวี

² นักศึกษาปริญญาโท หลักสูตรนิติศาสตรมหาบัณฑิต (ส่วนกลาง) คณะนิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยรามคำแหง

มากขึ้น ทั้งนี้ไม่ว่าการปรับปรุงพันธุ์พืชนั้น ผลลัพธ์ที่ได้จะเปลี่ยนแปลงไปจากลักษณะเดิมเพียงแค่น้อย ก็ตามก็ถือว่าเป็นพันธุ์พืชใหม่ นอกจากนี้พระราชบัญญัติคุ้มครองพันธุ์พืช พ.ศ.2542 ไม่ได้ให้คำนิยามของคำว่า “พันธุ์พืชใหม่” ไว้โดยตรง คงมีเพียงแต่การให้คำนิยามของคำว่า“พันธุ์พืช” ไว้เพียงว่า กลุ่มของพืชที่มี พันธุกรรมและลักษณะทางพฤกษศาสตร์เหมือนหรือคล้ายคลึงกัน มีคุณสมบัติที่เฉพาะตัวและสม่ำเสมอ คงตัว และแตกต่างจากกลุ่มอื่นในพืชชนิดเดียวกัน และให้หมายความรวมถึงต้นพืชที่จะขยายพันธุ์ให้ได้กลุ่มของพืชที่มีคุณสมบัติดังกล่าวข้างต้น ซึ่งจากนิยามดังกล่าวสามารถวิเคราะห์ได้ถึงความใหม่ของพันธุ์พืชที่จะ ได้รับความคุ้มครองนั้นได้ว่า เป็นพืชที่มีลักษณะทางพันธุกรรมและลักษณะพันธุ์ที่มีคุณสมบัติเฉพาะตัว, มีลักษณะพันธุ์ที่ คงตัวและสม่ำเสมอ และมีลักษณะพันธุ์ที่แตกต่างจากกลุ่มอื่นในพืชเดียวกัน และยังหมายความว่า พันธุ์พืชที่ไม่เคยถูกนำออกแสวงหาประโยชน์ในเชิงพาณิชย์มาก่อน โดยมีเงื่อนไขการได้รับความคุ้มครองสิทธิ นักปรับปรุงพันธุ์พืช 4 ประการ คือ

- 1.ต้องเป็นพันธุ์พืชที่ลักษณะประจำพันธุ์ที่แตกต่างจากพันธุ์พืชอื่น
- 2.ต้องเป็นพันธุ์พืชที่มีความสม่ำเสมอของลักษณะประจำพันธุ์
- 3.ต้องเป็นพันธุ์พืชที่มีความคงตัวของลักษณะประจำพันธุ์
- 4.ต้องเป็นพันธุ์พืชที่มีความใหม่

ถ้าหากมองสิทธินักปรับปรุงพันธุ์ในมุมมองของชาวเกษตรกรที่เป็นลูกจ้างหรือผู้รับจ้างแล้ว ก็เท่ากับว่า เมื่อใดที่เกษตรกรได้ปรับปรุงพันธุ์พืชแล้ว สิทธิในพันธุ์พืชใหม่ที่ปรับปรุงนั้นก็จะตกเป็นของนายจ้าง เพราะ กฎหมายคุ้มครองพันธุ์พืช มาตรา 16 แห่งพระราชบัญญัติคุ้มครองพันธุ์พืช พ.ศ.2542 กำหนดการให้สิทธิขอรับ ความคุ้มครองพันธุ์พืชใหม่สำหรับการปรับปรุงพันธุ์พืช ซึ่งลูกจ้างหรือผู้รับจ้างได้กระทำขึ้นโดยการทำงานตาม สัญญาจ้าง หรือโดยสัญญาจ้างที่มีวัตถุประสงค์ให้ทำการปรับปรุงพันธุ์พืชใหม่ จะเห็นได้ว่านายจ้างหรือผู้ว่าจ้าง ไม่ได้ทำการปรับปรุงพันธุ์พืชโดยตรง แต่กฎหมายให้ถือว่านายจ้างหรือผู้ว่าจ้างเป็นนักปรับปรุงพันธุ์ที่มีสิทธิ ได้รับความคุ้มครองตามกฎหมาย ซึ่งสิทธิดังกล่าวแตกต่างการให้สิทธินักปรับปรุงพันธุ์ตามกฎหมายคุ้มครอง พันธุ์พืช ในกรณีที่เป็นบุคคลหลายคนที่ได้ร่วมหรือไม่ได้ร่วมกันพัฒนาปรับปรุงพันธุ์ แม้ว่าจะมีกฎหมายให้ ข้อยกเว้นไว้ว่าสามารถตกลงกันเป็นอย่างอื่นได้ แต่ในทางปฏิบัติแล้วย่อมไม่นายนายจ้างคนใดที่จะยอมให้ลูกจ้างมี สิทธิเหนือพันธุ์พืชใหม่ เพราะเฉพาะผู้ที่มีสิทธิเหนือพันธุ์พืชใหม่เท่านั้นที่มีสิทธิแต่เพียงผู้เดียว ในการผลิตเพื่อ การพาณิชย์ ทั้งการขาย เสนอขาย หรือการจำหน่ายพันธุ์พืชใหม่นั้น แต่สิทธิดังกล่าวไม่ได้รวมถึงการเก็บเกี่ยว ผลผลิตที่ได้จากพันธุ์พืชที่ปรับปรุงพันธุ์ การที่กฎหมายคุ้มครองพันธุ์พืชสร้างข้อกำหนดการให้ความคุ้มครอง แก่นักปรับปรุงพันธุ์พืชที่เสียเวลาและค่าใช้จ่ายในการสร้างสรรค์ผลงานหรือนวัตกรรม ตามแนวคิดการให้ความ

คุ้มครองเพื่อประโยชน์ของผู้ประดิษฐ์ ทั้งยังเพื่อตอบแทนและจูงใจและกระตุ้นให้เกิดงานวิจัยใหม่ๆ ด้วยเหตุว่าในปัจจุบันการปรับปรุงพันธุ์พืชจำเป็นต้องใช้เทคโนโลยีที่มีความซับซ้อนและมีค่าใช้จ่ายค่อนข้างสูง ซึ่งหากไม่ได้รับความคุ้มครองก็ย่อมทำให้ภาคเกษตรกรรมขาดแคลนพันธุ์พืชใหม่ได้ ด้วยเหตุนี้การปรับปรุงพันธุ์พืชตามกฎหมายคุ้มครองพันธุ์พืชของไทย ไม่ว่าจะเป็นการปรับปรุงพันธุ์พืชนั้น จะเป็นการกระทำโดยผู้ที่ได้ศึกษาทางด้านการปรับปรุงพันธุ์โดยเฉพาะ หรือแม้แต่เกษตรกรที่ไม่เคยศึกษาถึงวิธีการหรือเทคนิคอย่างผู้ที่มีความรู้ความเชี่ยวชาญเลยก็ตาม หากบุคคลเหล่านี้ได้กระทำปรับปรุงพันธุ์พืชก็ย่อมที่จะมีสิทธิแต่เพียงผู้เดียวในพันธุ์พืชที่ตนได้ทำการปรับปรุงนั้น

ประการที่สอง ข้อกำหนดสิทธิให้นักปรับปรุงพันธุ์พืชตาม Essentially Derived Varieties ตามอนุสัญญา UPOV 1991 นั้น ได้มีการขยายความคุ้มครองไปถึงพันธุ์พืชอื่นที่ปรับปรุงโดยปรากฏลักษณะสำคัญของพันธุ์พืชคุ้มครองเดิมปรากฏอยู่ (Essentially Derived Varieties) ทำให้ความคุ้มครองสิทธิของนักปรับปรุงพันธุ์พืชได้ขยายไปถึงพันธุ์พืชที่ปรับปรุงจากพันธุ์พืชคุ้มครองอีกด้วย ซึ่งนักปรับปรุงพันธุ์พืชรายหลังมีสิทธิได้รับความคุ้มครองในพันธุ์พืชใหม่ด้วยเช่นกัน แต่การใช้ประโยชน์ในพันธุ์พืชที่คุ้มครอง ที่ได้ปรับปรุงจากพันธุ์พืชคุ้มครองเดิมของผู้อื่นนั้น จะต้องได้รับอนุญาตจากนักปรับปรุงพันธุ์พืชรายแรกก่อน ซึ่งมีผลเสมือนหนึ่งว่าเป็นการให้ความคุ้มครองที่เอื้อผลประโยชน์ให้แก่บริษัทรวมทั้งองค์กรรายใหญ่ในประเทศพัฒนาเป็นส่วนใหญ่ โดยเฉพาะบริษัทหรือองค์กรรายใหญ่ที่ทำการคิดค้นและพัฒนาปรับปรุงพันธุ์พืชโดยเฉพาะในพืชจำพวก GM

จากการศึกษาพบว่าข้อกำหนดสิทธิให้นักปรับปรุงพันธุ์พืชภายใต้แนวคิด Essentially Derived Varieties ตามอนุสัญญา UPOV 1991 นั้นเป็นข้อกำหนดที่ให้ความคุ้มครอง พันธุ์พืชที่ได้มาจากการพัฒนาปรับปรุงพันธุ์ตั้งต้นให้มีลักษณะที่แตกต่างเพียงเล็กน้อย ด้วยเทคโนโลยีสมัยใหม่หรือการผสมกลับแล้วได้พันธุ์ใหม่ที่แตกต่างกันพันธุ์ตั้งต้น แต่ยังคงมีลักษณะที่สำคัญเป็นพันธุ์ตั้งต้นประกอบเป็นส่วนใหญ่ โดยจะพบลักษณะเช่นนี้ได้บ่อยที่สุดคือพันธุ์พืช GM เนื่องจากการตัดต่อพันธุกรรม เป็นกระบวนการหนึ่งในการนำสารพันธุกรรมที่กำเนิดจากสิ่งมีชีวิตสารพันธุกรรมที่ดัดแปลงจากธรรมชาติ หรือสารพันธุกรรมที่สังเคราะห์ขึ้น ถ่ายเข้าไปรวมหรือร่วมอย่างถาวรกับสารพันธุกรรมเดิมของพืช ทำให้พืชมีลักษณะของพันธุ์ที่ไม่เคยปรากฏมาก่อนตามธรรมชาติ ทั้งยังได้มีการขยายความคุ้มครองไปถึงพันธุ์พืชอื่นที่ปรับปรุงขึ้น แต่ยังคงมีลักษณะสำคัญของพันธุ์พืชคุ้มครองปรากฏอยู่ (Essentially Derived Varieties) ทำให้ความคุ้มครองสิทธิของนักปรับปรุงพันธุ์พืชจึงไม่จำกัดเฉพาะเพียงพันธุ์พืชคุ้มครองเท่านั้น แต่ยังได้ขยายไปถึงพันธุ์พืชที่ปรับปรุงจากพันธุ์พืชคุ้มครองอีกด้วย ทำให้นักปรับปรุงพันธุ์พืชรายหลังมีสิทธิได้รับความคุ้มครองในพันธุ์พืชใหม่ด้วยเช่นกันแต่การใช้ประโยชน์ในพันธุ์พืชคุ้มครองของตน ซึ่งได้ปรับปรุงจากพันธุ์พืชคุ้มครองของผู้อื่นนั้น จะต้องได้รับอนุญาตจากนักปรับปรุง

พันธุ์พืชรายแรกก่อน ซึ่งมีผลเสมือนหนึ่งว่าเป็นการให้ความคุ้มครองที่เอื้อผลประโยชน์ให้แก่บริษัทรวมทั้งองค์กรรายใหญ่ในประเทศกลุ่มพัฒนาแล้วเป็นส่วนใหญ่

อย่างไรก็ตามพระราชบัญญัติคุ้มครองพันธุ์พืชยังคงมีปัญหาและข้อบกพร่องของการบังคับใช้เกี่ยวกับการให้สิทธินักปรับปรุงพันธุ์พืชตัดต่อพันธุกรรมเช่นกัน ซึ่งปัญหาและข้อบกพร่องมีดังจะกล่าวต่อไปนี้

1) การดำเนินการประเมินผลกระทบทางด้านความปลอดภัยต่อสิ่งแวดล้อม สุขภาพ หรือสวัสดิภาพของประชาชนนั้น สามารถนำไปใช้ได้เฉพาะกับกรณีพันธุ์พืชใหม่ที่ได้จากการตัดต่อสารพันธุกรรมที่จะขอจดทะเบียนเป็นพันธุ์พืชใหม่เท่านั้น ไม่สามารถนำไปใช้กับพืชตัดแปลงพันธุกรรมที่มีอยู่เดิมได้ ซึ่งเป็นข้อจำกัดของพระราชบัญญัตินี้

2) หากพันธุ์พืชใหม่ที่ได้จากการตัดต่อสารพันธุกรรมที่ขอจดทะเบียนไม่ผ่านการประเมินผล หากเป็นพืชที่เป็นอันตราย หรือ ไม่ปลอดภัยแล้วควรจะดำเนินการอย่างไรกับพืชนั้น ควรจะทำลายเลยหรือนำไปเก็บไว้ในสถานกักพืชก่อน ซึ่งพระราชบัญญัตินี้ไม่ได้บัญญัติในเรื่องนี้ไว้ มีแต่เพียงห้ามไม่ให้ผลิต ขายหรือจำหน่ายด้วยประการใด นำเข้ามาในราชอาณาจักร หรือส่งออกนอกราชอาณาจักรซึ่งพันธุ์พืชใหม่เฉพาะในกรณี

3) เมื่อพิจารณาพระราชบัญญัตินี้แล้วจะพบว่าพระราชบัญญัตินี้มีลักษณะ เป็นการคุ้มครองสิทธิของผู้ทรงสิทธิซึ่งเป็นลักษณะของกฎหมายทรัพย์สินทางปัญญามากกว่าการควบคุมด้านความปลอดภัยทางชีวภาพของพืชตัดแปลงพันธุกรรม

เนื่องจากตามพระราชบัญญัติคุ้มครองพันธุ์พืชเป็นกฎหมายที่บัญญัติเกี่ยวกับการได้มาซึ่งสิทธิและการคุ้มครองสิทธิของผู้ทรงสิทธิเป็นส่วนใหญ่ กล่าวคือ ผู้ที่ได้รับหนังสือสำคัญแสดงการจดทะเบียนพันธุ์พืชใหม่ จะถือว่าเป็นผู้ทรงสิทธิ ในพันธุ์พืชใหม่และจะอนุญาตให้บุคคลใดใช้สิทธิหรือจะโอนสิทธิ ในพันธุ์พืชใหม่นั้น ให้แก่บุคคลอื่นก็ได้ และมีสิทธิแต่เพียงผู้เดียวในการผลิต ขายหรือจำหน่ายนำเข้ามาในราชอาณาจักร หรือส่งออกนอกราชอาณาจักร หรือมีไว้เพื่อกระทำการอย่างหนึ่งอย่างใดดังกล่าวก็ได้

ประการที่สามการที่จะนำระบบความคุ้มครองสิทธินักปรับปรุงพันธุ์พืชตามแนวคิด Essentially Derived Varieties มาปรับใช้กับประเทศไทย จะส่งผลให้เกษตรกรภายในประเทศได้รับผลกระทบต่อการใช้และการเข้าถึงเมล็ดพันธุ์ เนื่องจากขอบเขตการให้ความคุ้มครองสิทธินักปรับปรุงพันธุ์ไม่ได้จำกัดเพียงแค่ผลผลิตที่ได้จากการใช้พันธุ์พืชที่ได้รับการคุ้มครองโดยไม่ได้รับอนุญาต แต่ยังรวมถึงการให้ความคุ้มครองในตัวสินค้าหรือผลิตภัณฑ์ที่ทำจากผลผลิตที่ได้จากการใช้พันธุ์พืชที่ได้รับการคุ้มครองโดยไม่ได้รับอนุญาตจากเจ้าของสิทธิอีกด้วย ทำให้เกษตรกรภายในประเทศไม่สามารถนำเมล็ดพันธุ์มาขยายพันธุ์เพื่อการพาณิชย์ต่อไปได้ ซึ่งการสร้างระบบความคุ้มครองที่มุ่งเน้นเพียงสิทธินักปรับปรุงพันธุ์ในองค์กรรายใหญ่เป็นระบบที่ไม่สอดคล้องระบบความคุ้มครองในประเทศกำลังพัฒนาทั้งทางด้านอุตสาหกรรมและพาณิชย์กรรม อีกทั้งยังเป็น

ระบบที่เปิดช่องให้เกิดพฤติกรรมการณ์ฉวยซึ่งทรัพยากรพันธุกรรมในประเทศที่กำลังพัฒนาให้กลายเป็นทรัพย์สินส่วนตัวหรือที่เรียกว่า “โจรสลัดชีวภาพ” นอกจากนี้การกำหนดขอบเขตการให้ความคุ้มครองสิทธินักปรับปรุงพันธุ์ ตามแนวคิด Essentially Derived Varieties ในอนุสัญญา UPOV 1991 นั้น อาจส่งผลกระทบต่อสิทธิการใช้ประโยชน์จากเมล็ดพันธุ์ และผลผลิตของพันธุ์พืชของเกษตรกรภายในประเทศ

จากการศึกษาพบว่า สิทธิเกษตรกรเกี่ยวกับพันธุกรรมพืชเกิดจากความต้องการความเท่าเทียมกันระหว่างผู้ให้กับผู้ใช้ทรัพยากรและความต้องการที่จะร่วมอนุรักษ์พันธุกรรมพืชของเกษตรกร เนื่องจากเกษตรกรคือผู้ที่ได้ปรับปรุงและพัฒนาพันธุ์พืช จนกระทั่งมีพันธุ์พืชอย่างหลากหลาย ตลอดจนเป็นผู้รักษาพันธุ์พืชเหล่านี้ให้ดำรงอยู่มิให้สูญหาย ดังนั้น เมื่อมีการยอมรับสิทธินักปรับปรุงพันธุ์พืชใหม่ เกษตรกรก็ควรได้รับสิทธิด้วย แต่เนื่องจากประเทศไทยไม่มีการสร้างข้อกำหนดความคุ้มครองในการเป็นนักปรับปรุงพันธุ์พืชที่จะกล่าวถึงสิทธิเกษตรกรโดยตรงและชัดเจน หรือกฎหมายที่เกี่ยวข้องก็ไม่มีข้อกำหนดเกี่ยวกับสิทธิเกษตรกรที่ชัดเจน

เนื่องจากการที่จะนำระบบความคุ้มครองสิทธินักปรับปรุงพันธุ์พืชตามแนวคิด Essentially Derived Varieties มาปรับใช้กับประเทศไทย จะส่งผลให้เกษตรกรภายในประเทศได้รับผลกระทบถึงต่อการใช้และการเข้าถึงเมล็ด นอกจากนี้การกำหนดขอบเขตการให้ความคุ้มครองสิทธินักปรับปรุงพันธุ์ ตามแนวคิด Essentially Derived Varieties ในอนุสัญญา UPOV 1991 นั้น อาจส่งผลกระทบต่อสิทธิการใช้ประโยชน์จากเมล็ดพันธุ์ และผลผลิตของพันธุ์พืชของเกษตรกรภายในประเทศ เนื่องจากสิทธิเกษตรกรเกี่ยวกับพันธุกรรมพืช เกิดจากความต้องการความเท่าเทียมกันระหว่างผู้ให้กับผู้ใช้ทรัพยากรและความต้องการที่จะร่วมอนุรักษ์พันธุกรรมพืชของเกษตรกร เนื่องจากเกษตรกรคือผู้ที่ได้ปรับปรุงและพัฒนาพันธุ์พืช จนกระทั่งมีพันธุ์พืชอย่างหลากหลาย ตลอดจนเป็นผู้รักษาพันธุ์พืชเหล่านี้ให้ดำรงอยู่มิให้สูญหาย ดังนั้น เมื่อมีการยอมรับสิทธินักปรับปรุงพันธุ์พืชใหม่ เกษตรกรก็ควรได้รับสิทธิด้วย แต่เนื่องจากประเทศไทยไม่มีการสร้างข้อกำหนดความคุ้มครองในการเป็นนักปรับปรุงพันธุ์พืชที่จะกล่าวถึงสิทธิเกษตรกรโดยตรงและชัดเจน หรือกฎหมายที่เกี่ยวข้องก็ไม่มีข้อกำหนดเกี่ยวกับสิทธิเกษตรกรที่ชัดเจน นอกจากนี้ แนวคิด Essentially Derived Varieties ภายใต้อนุสัญญา UPOV 1991 ยังอาจส่งผลในด้านการสร้างข้อจำกัดสิทธิการเข้าถึง และสิทธิในการใช้เมล็ดพันธุ์พืช GM เพื่อขยายพันธุ์เพาะปลูกในฤดูกาลต่อไปของเกษตรกรต้องถูกจำกัดลง เนื่องจากเทคโนโลยีการสร้างพันธุ์พืช GM ทำให้คุณสมบัติของเมล็ดพันธุ์นำไปเพาะปลูกได้เพียงครั้งเดียว หรือที่เรียกว่า Sterile seed เพราะเมล็ดพันธุ์ที่เก็บเกี่ยวจากพืช GM ไม่สามารถนำไปขยายพันธุ์ต่อได้ และเมื่อบริษัทผู้ผลิต GM นำพันธุ์พืช GM ไปขอจดความคุ้มครองของการใช้ประโยชน์พันธุ์พืช GM ย่อมเป็นสิทธิของบริษัทผู้ผลิตพืช GM เพียงผู้เดียว ดังนั้นบริษัทข้ามชาติ ซึ่งมีเงินทุนและเทคโนโลยี จึงได้เปรียบและสามารถผูกขาดตลาดเมล็ดพันธุ์พืช และพืชอาหารได้แต่เพียงผู้เดียว ส่งผลให้บริษัทผู้ผลิตเมล็ดพันธุ์พืชและพืชอาหารรายย่อยและเกษตรกรต้องขึ้นอยู่กับบริษัทข้าม

ชาติเหล่านี้ โดยที่การใช้พืช GM จะเป็นการเข้าไปทำร้ายการเกษตรแบบดั้งเดิมทำให้มีผลกระทบต่อวิถีชีวิตของเกษตรกร

ในส่วนการคุ้มครองนั้น ผู้ศึกษาเห็นว่า ขอบเขตการคุ้มครองได้ขยายกว้างขึ้นจนเสมือนการคุ้มครองสิทธิบัตร (Patent-like Protection) สิทธินักปรับปรุงพันธุ์พืชมิได้จำกัดอยู่กับพืชบางชนิด และไม่ได้จำกัดอยู่เฉพาะส่วนขยายพันธุ์ของพืชอีกต่อไป แต่ขยายไปยังพืชทุกชนิดและทุกส่วนของพืช เพื่อให้สอดคล้องกับที่ข้ออ้างที่ว่าพันธุกรรมที่ดัดด่อนั้นปรากฏในทุกส่วนของพืชการใช้พันธุ์พืชคุ้มครองเพื่อปรับปรุงพันธุ์พืชใหม่ซึ่งเป็นข้อยกเว้นสำคัญของระบบสิทธินักปรับปรุงพันธุ์พืชถูกลดทอนลงด้วยการกำหนดให้สิทธินักปรับปรุงพันธุ์พืชขยายไปยังพันธุ์พืชใหม่ที่ใช้พันธุ์พืชคุ้มครองเป็นพันธุ์พืชตั้งต้นในการปรับปรุงพันธุ์ และพันธุ์พืชใหม่ที่ได้มายังปรากฏลักษณะสำคัญของพันธุ์พืชตั้งต้นอยู่ Essentially Derived Varieties ข้อยกเว้นที่เรียกว่า “สิทธิพิเศษของเกษตรกร”(Farmers’ Privilege) ก็ถูกลดทอนลงเช่นกัน โดยเปลี่ยนข้อยกเว้นนี้จากเดิมที่เป็นข้อยกเว้นบังคับเป็นข้อยกเว้นที่ไม่บังคับประเทศสมาชิกจะกำหนดเป็นข้อยกเว้นหรือไม่ก็ได้ และในกรณีที่จะให้มีข้อยกเว้นดังกล่าวต้องอยู่ใต้ข้อจำกัดหรือเงื่อนไขการคุ้มครองสิทธิของนักปรับปรุงพันธุ์พืชตามสมควร

แต่อย่างไรก็ตาม กฎหมายคุ้มครองพันธุ์พืชดังกล่าวไม่ได้กำหนดให้สิทธิในการคุ้มครองแก่นักปรับปรุงพันธุ์พืชที่เป็นเกษตรกรไว้โดยตรง จึงส่งผลให้เกิดข้อจำกัดสิทธิ การให้ความคุ้มครองในสิทธิของเกษตรกรไทย ซึ่งมีนักวิชาการเห็นว่า ปัญหาและข้อจำกัดทางกฎหมายของสิทธิเกษตรกรเกิดจากสาเหตุสำคัญ 2 ประการดังนี้

1) สิทธิเกษตรกร มีความหมายและขอบเขตยังไม่ชัดเจน เนื่องจาก“เกษตรกร” อาจตีความได้ว่าหมายถึง เฉพาะเกษตรกรที่เป็นผู้เพาะปลูกพืชทำเกษตรกรรมเท่านั้น แต่ในความเป็นจริงแล้วบุคคลทุกคนในชุมชนมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์และพัฒนาทรัพยากรพันธุ์พืชไม่มากนักน้อย ดังนั้นเมื่อวัตถุประสงค์ของการคุ้มครองสิทธิเกษตรกรต้องการคุ้มครองสิทธิของบุคคลที่มีส่วนอนุรักษ์ และพัฒนาทรัพยากรพันธุ์พืชสิทธิต่างๆ จึงไม่ควรจำกัดเฉพาะเกษตรกรที่ทำเกษตรกรรมเท่านั้น

2) เกษตรกรยังขาดความรู้และการนำสิทธิของตนไปปฏิบัติ เนื่องจากในความเป็นจริงยังมีเกษตรกรจำนวนมากที่ไม่รู้ถึงสิทธิของตนเอง โดยเฉพาะเกษตรกรที่อยู่ในประเทศที่ยากจน การขาดความรู้ความเข้าใจในสาระสำคัญของสิทธิทำให้เกิดปัญหาขึ้น

จากการวิเคราะห์ประเด็นทั้งสามปัญหาแล้ว ผู้ศึกษาสรุปได้ว่า ระบบของการให้ความคุ้มครองสิทธินักปรับปรุงพันธุ์พืช ตามพระราชบัญญัติคุ้มครองพันธุ์พืช พ.ศ.2542 ของประเทศไทยนั้น เป็นระบบกฎหมายที่ให้ ความคุ้มครองสิทธิแก่นักปรับปรุงพันธุ์พืช ทั้งที่เป็นนักวิจัยหรือเกษตรกร ทั้งนี้ไม่ว่าการปรับปรุงพันธุ์พืชนั้น ผลลัพธ์ที่ได้จะเปลี่ยนแปลงไปจากลักษณะเดิมเพียงแค่น้อยก็ตามที่ถือว่าเป็นพันธุ์พืชใหม่แล้ว ทั้งตามแนวคิด Essentially Derived Varieties ในการให้ความคุ้มครองสิทธินักปรับปรุงพันธุ์พืช ตามระบบสิทธิ

นักปรับปรุงพันธุ์พืชของอนุสัญญา UPOV มุ่งคุ้มครองสิทธิของนักปรับปรุงพันธุ์พืชเป็นด้านหลัก ส่งผลให้ประโยชน์ส่วนใหญ่จะตกได้กับ บริษัทเอกชนขนาดใหญ่ในประเทศอุตสาหกรรม มากกว่าการคำนึงถึงสิทธิร่วมกันของเกษตรกร (Farmers' collective rights) ระบบความคุ้มครองตามแนวคิด Essentially Derived Varieties ภายใต้อนุสัญญา UPOV1991 จึงไม่เหมาะต่อการใช้คุ้มครองทรัพยากรพันธุกรรมพืชกับเกษตรกรในประเทศไทย

นอกจากนี้แนวคิด Essentially Derived Varieties ยังอาจส่งผลในด้านการสร้างข้อจำกัดสิทธิการเข้าถึงและสิทธิในการใช้เมล็ดพันธุ์พืช GM เพื่อขยายพันธุ์เพาะปลูกในฤดูกาลต่อไปของเกษตรกรต้องถูกจำกัดลง เนื่องจากเทคโนโลยีการสร้างพันธุ์พืช GM ทำให้คุณสมบัติของเมล็ดพันธุ์นำไปเพาะปลูกได้เพียงครั้งเดียว หรือที่เรียกว่า Sterile seed เพราะเมล็ดพันธุ์ที่เก็บเกี่ยวจากพืช GM ไม่สามารถนำไปขยายพันธุ์ต่อได้ และเมื่อบริษัทผู้ผลิต GM นำพันธุ์พืช GM ไปขอจดความคุ้มครองของการใช้ประโยชน์พันธุ์พืช GM ย่อมเป็นสิทธิของบริษัทผู้ผลิตพืช GM เพียงผู้เดียว

ในประเด็นเกี่ยวกับปัญหาการละเมิดสิทธิของ Essentially Derived Varieties ว่าการกระทำใดที่จะถือว่าเป็นการละเมิดสิทธิดังกล่าว ผู้ศึกษาจึงขอยกประเด็นตัวอย่างดังจะกล่าวต่อไปนี้คือ การคุ้มครอง Essentially Derived Varieties ต่อนักปรับปรุงพันธุ์เป็นกรณีที่ถ้านักปรับปรุงพันธุ์นำพันธุ์พืชพื้นเมืองทั่วไปมาปรับปรุงพันธุ์จนได้พันธุ์ใหม่ และนำไปจดทะเบียนคุ้มครองพันธุ์พืชใหม่ โดยอ้างลักษณะสำคัญบางประการ หากพันธุ์ดังกล่าวมีการเผยแพร่ต่อไปมีการพัฒนาปรับปรุงพันธุ์จากนักปรับปรุงพันธุ์คนอื่นอย่างต่อเนื่อง แต่ถ้าลักษณะสำคัญที่ว่าจะคงอยู่ไม่ว่าจะมากหรือน้อย นักปรับปรุงพันธุ์คนแรกก็ยังคงสามารถอ้างสิทธิของตน เพื่อขอส่วนแบ่งรายได้ได้เสมอ หรือในกรณีที่นักปรับปรุงพันธุ์อีกคนหนึ่งนำพันธุ์พืชพื้นเมืองตัวเดียวกันมาปรับปรุงจนได้พันธุ์ใหม่ แต่พันธุ์ใหม่ข้างต้นกลับปรากฏลักษณะสำคัญของนักปรับปรุงพันธุ์รายแรกทิ้งไปแล้ว นักปรับปรุงพันธุ์รายแรกก็มีสิทธิฟ้องและพิสูจน์เพื่อเรียกผลตอบแทนได้เช่นเดียวกัน ตราบใดที่ยังไม่หมดอายุการคุ้มครอง ซึ่งแต่เดิมนั้นเกษตรกรสามารถเก็บส่วนขยายพันธุ์ของพืช เช่น เมล็ด กิ่ง หรือหน่อไว้เพื่อขยายพันธุ์ต่อได้ แต่ถ้าหากการคุ้มครอง Essentially Derived Varieties ต่อนักปรับปรุงพันธุ์มาใช้ในการสร้างข้อกำหนดการให้ความคุ้มครองแก่นักปรับปรุงพันธุ์ แล้วเกิดกรณีที่เกษตรกรนำพันธุ์พืชขึ้นมาทำการปรับปรุงพันธุ์เพียงแค่เล็กน้อย เช่น ปรับปรุงสีที่แสดงออก หรือปรับปรุงให้คงทนต่อสภาพแวดล้อมโดยการผสมพันธุ์หรือเกิดจากการผสมกันระหว่างเกสรที่ถูกนำพาโดยแมลงหรือสภาวะของอากาศ แต่กลับปรากฏลักษณะเด่นของเจ้าของเดิม เท่ากับว่าเกษตรกรที่ปลูกพืชดังกล่าวอาจจะถูกกล่าวหาได้ว่าเป็นผู้ที่ทำละเมิดต่อสิทธินักปรับปรุงพันธุ์ เป็นต้น แต่ในกฎหมายคุ้มครองพันธุ์พืชเป็นกฎหมายที่มีบทยกเว้นในการทำละเมิดประการหนึ่งคือ “สิทธิพิเศษของเกษตรกร” (Farmers' Privileges) ที่ให้ความคุ้มครองผลประโยชน์ของเกษตรกร ด้วยการกำหนดให้เกษตรกรซึ่ง

ได้เก็บเกี่ยวเมล็ดพันธุ์มีสิทธิใช้เมล็ดพันธุ์นั้นเพื่อการเพาะปลูกในปีถัดไป โดยการให้ประโยชน์ในลักษณะนี้ถือว่าเป็นสิทธิอันชอบธรรมของเกษตรกรที่ไม่จำเป็นต้องได้รับความยินยอมจากผู้ทรงสิทธิ เพื่อป้องกันมิให้เกษตรกรและประชาชนผู้บริโภคได้รับความเดือดร้อนจากการขาดแคลนเมล็ดพันธุ์และผลิตผลทางการเกษตร

จากการศึกษาอิสระกฎหมายที่เกี่ยวข้องกับผลกระทบสิทธิเกษตรกรจากการให้ความคุ้มครอง Essentially Derived Varieties ต่อนักปรับปรุงพันธุ์ ผู้ศึกษาอิสระมีข้อเสนอแนะถึงการสร้างกฎหมายคุ้มครองพันธุ์พืชของประเทศไทย ตามพระราชบัญญัติคุ้มครองพันธุ์พืช พ.ศ. 2542 ดังจะกล่าวต่อไปนี้

1) ปัญหาการให้ความคุ้มครองระบบสิทธินักปรับปรุงพันธุ์พืชตามพระราชบัญญัติคุ้มครองพันธุ์พืช พ.ศ.2542 และอนุสัญญา UPOV

ควรแก้ไขโดยการให้คำนิยามของคำว่า นักปรับปรุงพันธุ์พืช ที่ต้องมีความชัดเจนและแน่นอนว่าบุคคลใดบ้างที่เป็นนักปรับปรุงพันธุ์พืช และการกระทำใดบ้างที่นักปรับปรุงพันธุ์มีสิทธิหรือ ไม่มีสิทธิที่จะกระทำตามกฎหมาย

2) ปัญหาการให้ความคุ้มครองพันธุ์พืช GM ตามข้อกำหนดสิทธินักปรับปรุงพันธุ์พืชภายใต้แนวคิด Essentially Derived Varieties

กฎหมายไทยไม่มีบทบัญญัติชัดเจนในกรณีการให้สิทธิความคุ้มครองเกษตรกรที่กระทำการปรับปรุงพันธุ์พืช คงมีแต่สิทธิในกรณีการปรับปรุงพันธุ์ที่ทำโดยเกษตรกรแบบลูกจ้างหรือผู้รับจ้างเท่านั้น หากแต่สิทธิเกษตรกรควรเป็นสิ่งที่ต้องได้รับการยอมรับและคุ้มครองมิใช่เพียงเพราะเพื่อความเป็นธรรมและเท่าเทียมกันเท่านั้น แต่เพราะจะเป็นกลไกสร้างแรงจูงใจให้เกิดการอนุรักษ์ และรักษาทรัพยากรพันธุกรรมให้คงอยู่ต่อไปในอนาคต และถือเป็นมาตรการที่มีประสิทธิภาพมากที่สุดในการรักษาความหลากหลายทางด้านชีวภาพ ดังนั้นการสร้างข้อกำหนดสิทธิการให้ความคุ้มครองพันธุ์พืชตามกฎหมายคุ้มครองพันธุ์พืชไปใช้บังคับ เพื่อควบคุมการทดลอง และวิจัย พร้อมทั้งการนำพระราชบัญญัติคุ้มครองพันธุ์พืชไปใช้บังคับกับการให้สิทธินักปรับปรุงพันธุ์พืชที่ได้คัดต่อพันธุกรรม ส่งผลให้นักปรับปรุงพันธุ์พืชมีสิทธิในการใช้ประโยชน์จากพันธุ์พืชเพื่อการขยายพันธุ์เท่านั้น

3) ปัญหาผลกระทบต่อเกษตรกรถ้าหากมีการขยายความคุ้มครองไปสู่ Essentially Derived

Varieties ต่อสิทธินักปรับปรุงพันธุ์

แม้ว่าขณะนี้สิทธินักปรับปรุงพันธุ์พืช GM ประเทศไทยยังไม่มีการสร้างกฎหมายขึ้นมาให้ความคุ้มครองก็ตามก็ตาม แต่ถ้าหากนำหลักการความคุ้มครองตามแนวคิด Essentially Derived Varieties ภายใต้อนุสัญญา UPOV 1991 อาจจะก่อให้เกิดการผูกขาดในพันธุ์พืชทางการเกษตร อย่างไรก็ตาม ผู้ศึกษามีความเห็นว่าการกำหนดแนวทางทางวิทยาศาสตร์ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในด้านสาขาเทคโนโลยีชีวภาพเป็นสิ่งจำเป็นต่อความก้าวหน้าของมนุษยชาติ และเป็นสิ่งที่ต้องเกิดขึ้นโดยไม่อาจหลีกเลี่ยงได้ไม่ว่าแต่ละประเทศจะมีแนวคิดทรัพย์สินทางปัญญาอย่างไร กฎหมายเฉพาะ (sui generis) ที่จะนำมาใช้คุ้มครองทรัพยากรพันธุกรรมนั้น จะต้องไม่มุ่งแต่เพียงการอนุรักษ์ทรัพยากรพันธุกรรมไว้เท่านั้น แต่ต้องส่งเสริมการใช้ประโยชน์จากพันธุกรรมนั้นด้วยเทคโนโลยีสมัยใหม่ด้วย ระบบกฎหมายเฉพาะจึงควรให้น้ำหนักที่สมดุลกันระหว่างการอนุรักษ์และพัฒนาพันธุ์พืชด้วยวิธีการดั้งเดิม (Traditional) และที่พัฒนาด้วยวิธีการสมัยใหม่ (Biotechnology) โดยสิทธิของเกษตรกรหรือชุมชนเกษตรกรตามขนบธรรมเนียมวัฒนธรรม และประเพณีเดิมจะต้องไม่ถูกระงับจากความก้าวหน้าทางวิทยาศาสตร์ การคุ้มครองทรัพยากรพันธุกรรมพืชจึงควรดำเนินการภายใต้หลักการที่ให้ความสำคัญต่อสิทธิชุมชน ซึ่งเป็นพื้นฐานสำคัญต่อการคงอยู่ของทรัพยากรพันธุกรรม

เอกสารอ้างอิง

จักรกฤษณ์ ควรพจน์. กฎหมายระหว่างประเทศว่าด้วยลิขสิทธิ์ สิทธิบัตรและ

เครื่องหมาย-การค้า. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์นิติธรรม, 2544.

_____. กฎหมายสิทธิบัตร: แนวความคิดและบทวิเคราะห์. พิมพ์ครั้งที่ 2.

กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์นิติธรรม, 2544

นันทน อินทนนท์. “กฎหมายคุ้มครองพันธุ์พืช: แนวความคิดและบทวิเคราะห์.”

บทบัญญัติ เล่ม 60 ตอนที่ 4, 2547

สมชาย รัตนเชื้อสกุล. “ระบบทรัพย์สินทางปัญญาเพื่อการคุ้มครองทรัพยากร

พันธุกรรมพืช.” ดุษฎีนิพนธ์นิติศาสตรดุษฎีบัณฑิต, คณะนิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2550.

ศรัญญู เชื้อนิล, “ปัญหากฎหมายเกี่ยวกับการคุ้มครองพันธุ์พืชพื้นเมืองทั่วไปในประเทศไทย,”

วิทยานิพนธ์นิติศาสตรมหาบัณฑิต, มหาวิทยาลัยรามคำแหง, 2557